

Arap Baharı ve Ortadoğu'da dönüşüm¹

Ertan Efegil

Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Ortadoğu'da, yaşadığı zor ve sıkıntılı ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntılardan bunalan bölge halkı, 2011 yılından itibaren Arap Baharı olarak adlandırılan yerel ayaklanmaları / gösterileri başlattı. Tunus'ta başlayan bu gösteriler kısa sürede, Mısır, Libya, Bahreyn ve Suriye'ye de sıçradı. Gösterilerin çıkış sebeplerine baktığımızda ise şu nedenleri sıralamak mümkündür: Ekonomik geri kalmışlık, işsizlik, diktatörlük yönetimi, yoksulluk, fiyat artışları, insan hakları ihlalleri, yolsuzluk, gelir dağılımındaki eşitsizlik, siyasal hayattan tecrit edilme... Kanlı şekilde sonuçlanan bu süreç sonrasında önümüzdeki on yıllar içerisinde Ortadoğu jeopolitiğinin radikal şekilde bir dönüşüme uğrayacağını ve bu uzun geçiş döneminden sonra bölgenin göreceli bir istikrara kavuşacağını düşünmekteyiz. Bu makalede bu görüş etrafına bölgedeki kriz alanları irdelenmekte ve Ortadoğu'daki dönüşüm gözler önüne serilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Ortadoğu, Arap Baharı, milliyetçilik, ulus-devlet, otoriter rejimler, mezhepsel ayrılıklar

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde parçalanmaya başlamasıyla birlikte Batılı devletlerin sömürgesi haline gelen Ortadoğu ülkeleri, İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemden başlayarak

1. Metin, 1. Uluslararası Hutbe-i Şamiye Sempozyumu: "İslam Dünyası Ve Küresel Barış" (Mardin Artuklu Üniversitesi, 12-14 Nisan 2013) için kaleme alınmıştır.

ABD ve Avrupa Birliği de, özellikle 1998-2006 yılları arasında Büyük Ortadoğu coğrafyasında yeni bir yapılanmayı teşvik etti. Bir yandan Avrupa Birliği, Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken, demokratikleşme ve siyasal reformlar yönünde adımların atılmasını talep etti. Bu talebin karşılığı olarak, bölge ülkelerine teknik ve malî yardım sağlama sözü verdi. Diğer yandan ABD yönetimleri de, 'Genişletilmiş Ortadoğu Girişimi' çerçevesinde bölge ülkelerinde siyasî ve demokratik reformların yapılması konusunda baskıda bulunmaya başladı.

yavaş yavaş kendi bağımsız devletlerini inşa ettiler. Fakat kurulan devletler, öncelikle Batılı ülkeler tarafından keyfi ve suni bir şekilde tanımlanan sınırlara sahipti ve yönetimleri ise kabilelere, mezheplere ve aşiretlere dayalı olarak oluşturuluyordu. Zamanla bölge devletleri, otoriter rejimlere dönüştüler. Yerel halk ise, bir yandan yönetimin ayrımcı ve baskıcı politikalarına maruz kalırken, diğer yandan siyasal ve ekonomik hayattan tecrit edilmeleri neticesinde oldukça düşük düzeyde yaşam standardına sahip olmak zorunda kaldı.

Soğuk Savaş döneminde, Ortadoğu bölgesindeki devletler, temelde üç farklı gruba ayrılıyorlardı: Batı yanlısı monarşiler, devrimci rejimler ve Sovyet yanlısı yönetimler. Batı yanlısı monarşiler arasında Suudi Arabistan, Ürdün, Körfez ülkeleri başta gelmekteydi. Sovyet yanlısı rejimler ise daha çok Baas rejimine sahip Suriye gibi yönetimler ile Sosyalist Yemen Cumhuriyeti idi. Devrimci rejimler arasında, özellikle Irak ve İran gibi ülkeler sayılabilir. Nasır döneminde Mısır da devrimci yönetimler arasında sayılıyordu. Ancak farklı zaman dilimlerinde yönetimler, kendi saflarında değişikliğe gitmişlerdir. Örneğin, Nasır sonrası dönemde Mısır, ABD'nin bölgedeki stratejik müttefiki haline gelmiştir. 1979 İslam Devrimi sonrası dönemde İran, ABD karşıtı politika izlemiştir. Devrim öncesi dönemde ise, İran, Batı-yanlısı tavır sergiliyordu.²

Soğuk Savaş sonrası dönemde ise, bölgedeki jeostratejik koşullar değişime uğradı. Öncelikle Sovyet yanlısı rejimler kendilerine yeni müttefik aramaya başladılar. Suriye bu duruma örnek gösterilebilir. Ancak bu dönemde uluslararası sisteme demokratikleşme, siyasal katılım, insan hakları ve azınlık hakları gibi kavramlar hâkim olmaya başladı. Bu kavramların teşviki ile çeşitli ülkelerde Renkli Devrimler görüldü. Bu ülkeler arasında, Ukrayna, Kırgızistan ve Gürcistan ifade edilebilir. Bu devrimler sırasında halk, demokratik reform taleplerini gündeme getirdi.³

Bu dönemde, demokratikleşmenin teşvik edilmesini dış politikasının temel ilkeleri haline getiren ABD ve Avrupa Birliği de, özellikle 1998-2006 yılları arasında Büyük Ortadoğu coğrafyasında yeni bir yapılanmayı teşvik etti. Bir yandan Avrupa Birliği, Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken, demokratikleşme ve siyasal reformlar yönünde adımların atılmasını talep etti. Bu talebin karşılığı olarak, bölge ülkelerine teknik ve malî yardım sağlama sözü verdi.⁴ Diğer yandan ABD yönetimleri de, 'Genişletilmiş Ortadoğu Girişimi' çerçevesinde bölge ülkelerinde siyasî ve demokratik reformların yapılması konusunda baskıda bulunmaya başladı. Hatta bu baskılardan endişe eden Ürdün, Suudi Arabistan ve Mısır gibi bölge ülkeleri, kapsamlı olmasa da, bazı siyasal reformları gerçekleştirmeye başladı. Fakat 2006 yılında Filistin'de Hamas'ın seçimleri kazanması ve siyasal hayata dâhil olması, ancak İsrail karşıtı söyleminden

2. Detaylı bilgi için bakınız: Roy R. Andersen, Robert F. Seibert ve Jon G. Wagner, *Politics and Change in the Middle East, ABD*: Pearson, 2012; Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, İngiltere: Routledge, 2004.

3. Wu Dahui, "On the Triple-interest Appeal of the US-instigated "Color Revolution" in CIS Region—Concurrently on the Urgency of China-Russian Resistance of "Color Revolution" within the SCO Framework", *Russia, Central Asia and East European Studies*, 2006, Sayı 2, http://en.cnki.com.cn/Article_en/CJFDTOTAL-EAST200602000.htm.

4. Nathalie Tocci ve Michael Emerson, "The Rubik Cube of the Wider Middle East", CEPS Paperbacks, Şubat 2003.

vazgeçmemesi, Amerikan yönetimlerini endişeye sevk etti. Bu durum karşısında ABD, 'Büyük Ortadoğu Girişimi'nden vazgeçti.

Fakat diğer ülkelerdeki gelişmeleri yakından izleyen, yaşadığı zor ve sıkıntılı ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntılardan bunalan bölge halkı, 2011 yılından itibaren Ortadoğu coğrafyasında Arap Baharı olarak adlandırılan yerel ayaklanmaları/gösterileri başlattı. Tunus'ta başlayan bu gösteriler kısa sürede, Mısır, Libya, Bahreyn ve Suriye'ye de sıçradı. Sanılanın aksine gösterileri başlatanlar, yerel halktır. Gösterilerin çıkış sebeplerine baktığımızda ise şu nedenleri sıralamak mümkündür: Ekonomik geri kalmışlık, işsizlik, diktatörlük yönetimi, yoksulluk, fiyat artışları, insan hakları ihlalleri, yolsuzluk, gelir dağılımındaki eşitsizlik, siyasal hayattan tecrit edilme ve benzeri.⁵

Kendi rejimlerinin güvenliğini ve geleceğini düşünmekten başka bir amacı olmayan bölgedeki otoriter rejimler, halkın bu "makul ve haklı" taleplerine duyarsız kaldılar. Bölge rejimleri bir yandan ulemaları vasıtasıyla bu talepleri, "din-dışı yaklaşım ve kâfirlik" olarak nitelendirirken –çünkü rejimler, Yaratıcı'nın namına halkı yönetiyordu ve bu yönetimlere isyan etmek, aslında Yaratıcı'ya isyan etmek anlamına geliyordu– diğer yandan askerî ve polis tedbirlerine başvurarak, kendi halklarına karşı baskıcı tedbirler aldılar. Sonuçta, Tunus'ta en kansız şekilde yönetim değişikliği yaşanırken, Mısır'da yönetim ile halk arasında aşırıya gitmeyen sürtüşmeler görüldü. Bahreyn'de olaylara Suudi Arabistan'ın askerî gücüyle müdahale etmesi sonucu, gösteriler silah zoruyla bastırıldı. Yemen'de, uzun süren bir iç çatışma yaşanırken; Libya'da ise NATO'nun müdahalesiyle birlikte Kaddafi sokak ortasında muhalifler tarafından öldürüldü. Suriye'de ise, her gün onlarca, yüzlerce masum insan öldürülmekte, sivil halk açlığa mahkûm edilmektedir. Suriye'den sonra ise, İran'da da benzer gösterilerin gerçekleştirilmesi beklenmektedir.

Bölgede meydana gelen gelişmeler, önümüzdeki dönemde bölge politikasında ve jeopolitiğinde ciddi ve radikal değişimlerin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Batılı ülkelerin, yerel halkın ve Türk karar vericilerinin ifade ettiği gibi, otoriter rejimlerin, günümüz dünyasının koşulları içerisinde yaşaması imkânsızdır.⁶ Öncelikle bu tür rejimler, günümüz uluslararası sisteminin benimsediği evrensel değerlere aykırıdır. İkinci olarak, bölge rejimlerinin inşa ettiği, patronaj, lider odaklı ve otoriter rejimlerin baskıcı politikalarına halkın daha fazla katlanması ve duyarsız kalması mümkün değildir. Özellikle sosyal medya ve internet sayesinde kitle iletişim araçlarının büyük gelişme gösterdiği günümüz dünyasında halkın mevcut rejimlerin baskıcı politikalarına sessiz kalması beklenemez. Ayrıca mevcut otoriter rejimleri destekleyebilecek, halkın taleplerini dikkate almayacak ve sadece stratejik çıkarları için politika güdecek bir büyük devlet günümüzde bulunmamaktadır. Soğuk Savaş döneminde, ABD, Sovyet tehdidi karşısında bölge devletlerini her koşulda desteklemiştir. Ancak günümüzde Amerikan yönetimleri, mevcut otoriter rejimleri desteklemeye ve hatta İsrail'in mevcut

Diğer ülkelerdeki gelişmeleri yakından izleyen, yaşadığı zor ve sıkıntılı ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntılardan bunalan bölge halkı, 2011 yılından itibaren Ortadoğu coğrafyasında Arap Baharı olarak adlandırılan yerel ayaklanmaları/gösterileri başlattı. Tunus'ta başlayan bu gösteriler kısa sürede, Mısır, Libya, Bahreyn ve Suriye'ye de sıçradı. Sanılanın aksine gösterileri başlatanlar, yerel halktır.

5. İlhan Sağsen, 'Arap Baharı, Türk Dış Politikası ve Dış Algılaması', Ortadoğu Analiz, Temmuz – Ağustos 2011, Cilt 3, Sayı 31-32, sayfa 57 – 64.

6. Nicholas Kitchen, 'After the Arab Spring: Power Shift in the Middle East?: the contradictions of hegemony: the United States and the Arab Spring', LSE Research Online, Mayıs 2012s. 53-57.

Bölgede
yaşanması
beklenen
dönüşümün
barışçıl yöntemler
sayesinde ve
savaşa gerek
olmaksızın
gerçekleşeceğini
ümit etmek
gerçekçi bir
yaklaşım
değildir. Aksine
yönetimlerin
barışçıl
yöntemlerle
değişime uğradığı
ülkelerde dahi,
istikrarın yeniden
kazanılması için
oldukça uzun bir
zamanın geçmesi
gerekmektedir.

politikalarına arka çıkmaya devam etmesi halinde bölge halklarının Amerikan-karşıtı tutumlarının derinleşeceğini gayet iyi bilmektedir. Rusya'nın da Suriye hariç olmak üzere diğer ülkelerdeki gelişmelere karşı izlediği politika da bu görüşümüzü desteklemektedir. Zaten Rusya, Suriye'deki Esad rejimine de mutlak düzeyde destek vermemektedir.

Ancak bölgede yaşanması beklenen dönüşümün barışçıl yöntemler sayesinde ve savaşa gerek olmaksızın gerçekleşeceğini ümit etmek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Aksine yönetimlerin barışçıl yöntemlerle değişime uğradığı ülkelerde dahi, istikrarın yeniden kazanılması için oldukça uzun bir zamanın geçmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle önümüzdeki on yıllar içerisinde Ortadoğu jeopolitiğinin radikal şekilde bir dönüşüme uğrayacağını ve bu uzun geçiş döneminden sonra bölgenin göreceli bir istikrara kavuşacağını ifade edebiliriz. Bu görüşü daha detaylı inceleyebilmek için bölgedeki kriz alanlarını daha yakından irdelemek gerekmektedir.

Bölgede meydana gelen gelişmeleri ülke bazında incelediğimizde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

En kansız şekilde yönetim değişikliğinin yaşandığı Tunus'ta sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlar yaşanmaktadır. Mevcut sosyal ve ekonomik sorunlar, hükümetin politikalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Artan işsizlik, bölgesel eşitsizlikler, yolsuzluk, kabile-temelli sürtüşmeler ve kutuplaşmış siyasî ortam, halkın genelinde huzursuzluğa neden olmaktadır. Yönetimin ise, kendi otoritesini ülke genelinde sağlama konusunda başarısız olması ise diğer bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeplerden ötürü, Tunus'taki an-Nahda yönetiminin öncelikle kötüleşen ekonomik koşullara çözüm üretmesi, otoritesini güçlendirmesi, ülke genelinde güvenliği ve istikrarı sağlaması ve adalet mekanizmasını işler hale getirmesi gerekmektedir. Ülkedeki Selefler de, ülkenin anayasasında İslam Hukukunun belirleyici rol oynamasını istemektedir. Bu talepler, ülke genelinde lâik ve liberal çevreleri rahatsız etmekte, ılımlı İslam düşüncesine sahip an-Nahda ise, bu talepler karşısında zor durumda kalmaktadır. Demokrasi ile İslam'ı bir arada yaşayabilir hale getirmeye çalışan an-Nahda, İslam'a ağırlık veren politika takip etmesi halinde, lâik ve liberal çevrelerin eleştirisine maruz kalmaktadır.⁷

Bahreyn'de ise, gösteriler daha çok siyasî ve ekonomik reform talep eden Şii kesimler ve liberaller tarafından düzenlenmiştir. Ancak Körfez bölgesini kendi etki sahası içerisinde gören ve Şiilerin iktidara gelmesini kendi güvenliği açısından doğrudan tehdit olarak algılayan Suudi Arabistan'ın askerî birliklerini bu ülkeye göndermesi sonucunda gösteriler şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. Öncelikle şunu vurgulamak gerekir ki, Bahreyn'in sosyal yapısı oldukça karışıktır. Nüfusunun yarısından daha azı, yerel Bahreyn halkı tarafından oluşturulmaktadır. Ülkede çok sayıda yabancı işçi bulunmaktadır. Bahreyn halkının da büyük bir kısmı, Şii inancına mensuptur. Ülkeyi ise, Sünniler yönetmektedir. Bu demografik yapısından ötürü, ülke genelinde siyasî reformların gerçekleştirilmesi ve siyasal katılımın teşvik

7. Uluslararası Kriz Grubu, "Tunisia: Violence and the Salafi Challenge", Middle East and North Africa Report, Sayı 137, 13 Şubat 2013; Uluslararası Kriz Grubu, "Tunisia: Confronting Social and Economic Challenges", Middle East and North Africa Report, Sayı 124, 6 Haziran 2012; Uluslararası Kriz Grubu, "Tunisia: Combatting Impunity, Restoring Security", Middle East and North Africa Report, Sayı 123, 9 Mayıs 2012.

edilmesi, mevcut iktidarın sona ermesi anlamına gelmektedir. Şii vatan-
daşlarını kendi rejimi için bir tehdit olarak algılayan Sünnî yönetim, ülke
dışından gelen Sünnîlere vatandaşlık hakkı tanımaktadır. Ayrıca güvenlik
ve polis gibi teşkilatlara, işsiz Şii'leri almak yerine, yabancı Sünnîleri yer-
leştirmektedir. Bu nedenle polis ve güvenlik birimleri, gösteriler sırasında
mevcut yönetimin yanında yer almak durumunda kalmaktadır.

Şii'ler, ülkede sosyal ve siyasî alanlarda en alt tabakada yer almaktadır.
Her ne kadar bazı Şii aileler hükümete yakın olmalarından ötürü zengin ol-
salar da, yine de Şii halkın büyük bir kısmı işsizdir ve oldukça zor ekonomik
ve sosyal koşullar altında yaşamak zorunda bırakılmaktadır.

Ülke genelinde görülen otoriter baskıcı anlayış, siyasî hakların eksik-
liği, yolsuzluk, Şii karşıtı tavırlar ve durgun ekonomi, Şii'leri ve liberalle-
ri gösteri düzenlemeye itmiştir. Diğer taraftan yönetim, ülke genelindeki
gösterileri mezhepsel temelde tanımlayarak Sünnîlerin desteğini almaya ve
böylece siyasî reform taleplerini bastırmaya çalışmıştır. Ancak gösterilerin
ardından ülke genelinde küçük çaplı da olsa siyasî reform yapma sözü veren
yönetim, yine de Kralın ülke genelinde otoriter yapısını muhafaza etmiştir.
Bahreyn'de halen daha hassas durum devam etmektedir.⁸

Mısır'da da yönetim değişikliği sonrasında ciddi siyasal ve idarî sorun-
lar yaşanmaktadır. Özellikle askerî geçiş yönetiminin siyasî yetkilerini sivil
makamlara devretme konusunda isteksiz davranması, Devlet Başkanlığı ile
yeni Anayasa için yapılması planlanan seçimleri sürekli ertelemesi, ülkede
siyasî krizlere neden olmuştur. Her ne kadar seçimlerden başarı ile çıkan
Müslüman Kardeşler zaman içerisinde sivil otoriteyi ellerine alsalar da, ülke
genelindeki huzursuzluk sona ermemiştir. Yeni anayasa çalışmalarını yürü-
ten Mursi yönetimi, yeni bir Mübarek rejimi olmakla ve ülkede şeriata da-
yalı yönetim anlayışını hâkim kılmakla suçlanmaktadır. Bu da, İslamî kesim
ile laikler arasında sürtüşmelerin yaşanmasına neden olmaktadır.

Diğer taraftan ülke genelinde siyasî istikrarsızlık, güvenlik sorunları ve
ekonomik zorluklar yaşanmaktadır. Halk, iç güvenliğin ve istikrarın sağlan-
masını ve ekonomik koşulların düzeltilmesini talep etmektedir.⁹

Tunus ve Mısır'a nazaran Libya'da durum daha da kötüdür. Kaddafi yö-
netimi, diğer bölge rejimleri gibi, ülkedeki farklı etnik, mezhepsel gruplar ve
kabileler arasındaki sürtüşmelerden ve güvensizlikten faydalanmıştır. Ekono-
mik imkânları, bürokratik makamları, kendisine destek veren gruplara "ulufe"
olarak dağıtmış ve böylece ülkede inşa ettiği otoriter patronaj rejim sayesinde
kendisine sadık müttefikler edinmiştir. Bununla yetinmeyen Kaddafi, kendi-
sine karşı çıkan grupları da ülke içinde göçe zorlamıştır. Böylece kendisine
yakın olan gruplar ve kabileler, zenginleşirken, siyasî anlamda makamlar elde
ederken, ayrımcılığa uğrayan gruplar ise, fakirleşmek zorunda kalmıştır.

Kaddafi kendisini güvende hissedebilmek için birleşik bir ordu oluşturu-

Tunus ve Mısır'a nazaran Libya'da durum daha da kötüdür. Kaddafi yönetimi, diğer bölge rejimleri gibi, ülkedeki farklı etnik, mezhepsel gruplar ve kabileler arasındaki sürtüşmelerden ve güvensizlikten faydalanmıştır. Ekonomik imkânları, bürokratik makamları, kendisine destek veren gruplara "ulufe" olarak dağıtmış ve böylece ülkede inşa ettiği otoriter patronaj rejim sayesinde kendisine sadık müttefikler edinmiştir.

8. Uluslararası Kriz Grubu, "Popular Protest in North Africa and the Middle East (VIII): Bahrain's Rocky Road to Reform", Middle East and North Africa Report, Sayı 111, 28 Temmuz 2011; Uluslararası Kriz Grubu, "Popular Protests in North Africa and the Middle East (III): The Bahrain Revolt", Middle East and North Africa Report, Sayı 105, 6 Nisan 2011.

9. Uluslararası Kriz Grubu, "Lost in Transition: The World According to Egypt's Scaf", Middle East Report, Sayı 121, 24 Nisan 2012; İsmail Numan Telci, "Devrim Sonrası Mısır'da Güç Mücadelesi: "İslamcı İktidar vs. Seküler Muhalefet", Ortadoğu Analiz, Ocak 2013, Cilt 5, Sayı 49, s. 79 – 89.

Kaddafi sonrası dönemde ise, yaklaşık 400 civarında bölge askerî konseylerinin olduğu tahmin edilmektedir ve her bir yerel askerî konsey mevcut bölgesel hâkimiyetini kaybetmek istememektedir. Bu nedenle silahlarını teslim etmek ve Geçiş Yönetiminin emri altına girmek istemeyen bu konseyler, ülke genelinde güvensizliğe ve istikrarsızlığa neden olmaktadır.

mamıştır. Farklı yerleşim yerlerine konuşlanmış yerel güçlerden faydalanan Kaddafi, böylece kendisine karşı düzenlenebilecek muhtemel askerî darbeleri de önlemiştir. Bu yönetim anlayışı, Kaddafi sonrası dönemin daha da istikrarsız hale gelmesine neden olmuştur.

Öncelikle gösteriler sırasında, her bir yerel askerî birlikler, kendi bölgelerinin kontrolünü ele alabilmek için savaşımıştır. Kaddafi sonrası dönemde ise, yaklaşık 400 civarında bölge askerî konseylerinin olduğu tahmin edilmektedir ve her bir yerel askerî konsey mevcut bölgesel hâkimiyetini kaybetmek istememektedir. Bu nedenle silahlarını teslim etmek ve Geçiş Yönetiminin emri altına girmek istemeyen bu konseyler, ülke genelinde güvensizliğe ve istikrarsızlığa neden olmaktadır. Zaten kabileler arasında mevcut olan eski sürtüşmeler ve önyargılar, bu durumu daha da hassas hale getirmektedir. Bu askerî konseyler, kendi bölgelerindeki ekonomik faaliyetleri ve endüstri alanlarını da kontrol etmektedir. Hatta bazılarının uyuşturucu trafiğini dahi yönettiği iddia edilmektedir.

Bu şartlardan ötürü, Libya'da tümüyle meşruiyeti olan, halkı temsil eden ve işlerlik kazanmış bir yönetim bulunmamaktadır. Geçiş Konseyi, ateşkesin uygulanması, askerî otoritelerin silahsızlandırılması ve etkin bir şekilde siyasî otoritenin ülke geneline yerleştirilmesi konusunda yetersiz kalmaktadır. Merkezi otoritenin yetersizliği, adalet mekanizmasının da yeteri kadar işlemesine engel olmaktadır. Diğer taraftan yönetimin ekonomik ve sosyal sorunlara acilen çözümler üretmesi gerekmektedir. Halkın önemli bir kısmı, işsizdir.

Ayrıca Libya'da siyasî alanda da farklı gruplar arasında rekabet yaşanmaktadır. Farklı İslamî gruplar, ülke siyasetinde belirleyici rol oynamaktadır. Ulusal Geçiş Konseyi ise, ağırlıklı olarak lâik görüşe sahiptir. Bu nedenle İslamî partiler ile geçiş konseyi arasında siyasî sürtüşmeler yaşanmaktadır. Aynı zamanda geleneklere, inançlara ve dinî anlayışa saygılı milliyetçi söylemin siyasete hâkim olmasını isteyen grupların varlığı, siyasî sorunu daha da derinleştirmektedir.

Ülkedeki diğer bir ayrışma ise, Kaddafi yanlısı bürokratlar, askerî elitler ve göstericiler arasında yaşanmaktadır.¹⁰

Yemen'deki durum, diğer bölge ülkelerindeki şartlara benzemektedir. Körfez ülkelerinin girişimleri neticesinde, daha fazla kanlı gösteriler yaşanmadan, Devlet Başkanı Salih, Suudi Arabistan'a iltica etmiştir. Körfez ülkelerinin girişimleri ile uzlaşmaya varılan metinde, taraflar, Devlet Başkanlığı seçimlerini gerçekleştirmeyi, anayasayı revize etmeyi, yeni anayasa için referanduma gitmeyi ve yeni parlamento için seçimleri gerçekleştirmeyi kabul etmişler. Ancak ülke genelinde bu dönüşüme yönelik ortak bir anlayış mevcut değildir. Özellikle güneydeki gruplar, bağımsızlık veya en azından özerklik talep etmektedir. Farklı gruplar, kendi mevcut hâkim konumlarını muhafaza etmek için gayret göstermektedir.

Diğer bir nokta ise, eski Devlet Başkanı Salih sonrası dönemde, ülke yönetiminde üç farklı isim söz sahibi olmuştur. Ancak her bir isim, kendi ajan-

10. Uluslararası Kriz Grubu, "Holding Libya Together: Security Challenges after Qadhafi", Middle East and North Africa Report, Sayı 115, 14 Aralık 2011; Uluslararası Kriz Grubu, "Divided We Stand: Libya's Enduring Conflicts", Middle East and North Africa Report, No 130, 14 Eylül 2012.

dasını uygulamaya çalışmaktadır. Bu da ülkede dağınık bir yürütme organının oluşmasına neden olmaktadır. Bu yapı içerisinde kişisel çekişmeler ve ihtiraslar, ülkenin sağlıklı bir şekilde geçiş süreci yaşamasına engel olmaktadır. Bazı Yemenlilere göre, ülkede yönetim gerçekte şekil değiştirmemiştir, el değiştirmiştir. Yani yönetim, bir kabileden/aileden diğerine geçmiştir.

Ülkede ciddi anlamda geçiş sürecini yönlendirebilecek bürokratik kurumlar bulunmamaktadır. Güvenlik yeteri kadar sağlanamamaktadır. İnsani şartlar kötüleşmektedir. Halkın yaşam standardı oldukça kötüdür. Yolsuzluklar görülmektedir.¹¹

Bölgedeki değişimi daha iyi anlayabilmek için bölge ülkelerinde gösteriler sonrasında yaşanan gelişmelere ilave olarak, bölge devletlerinin ortaya çıkan gelişmelere ilişkin bakış açılarını incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda bölgedeki zayıf devletler – ki Ürdün, Fas gibi – siyasî reform süreçlerini kendi iradeleriyle başlattılar. Ancak Suudi Arabistan ve İran gibi iki rakip bölgesel güç ise, gelişmeleri yönlendirme konusunda ciddi gayret göstermektedir. Öncelikle Suudi Arabistan, bölgedeki gelişmeleri, Şii Hilalinin yükselişi olarak nitelendirmekte ve gelişmeler karşısındaki politikasını bu temelde formüle etmektedir.

Suudi Arabistan bölgedeki gelişmeleri iki temel unsur üzerinden değerlendirmektedir: Kendi rejiminin selameti ve bölgesel güç dengesinin korunması. Kendi rejiminin devamını sağlamak ve güvenliğini muhafaza etmek amacıyla Suudi yönetim, arka perdeden bölgedeki gelişmeleri yönlendirmeye çalışmaktadır.

Suudi Arabistan'ın arka plan çalışmalarını özetlemeden önce, öncelikle olayları nasıl değerlendirdiğine bakmak gerekmektedir. Suudi Arabistan, Arap Baharı ile birlikte, Mısır'daki Hüsnü Mübarek rejimi gibi güçlü bölgesel müttefiklerini kaybetmektedir. Yavaş yavaş bu rejimler, bölge dengelerini değiştirmeye gayret eden yeni yönetimlerin kontrolleri altına girmektedir. Aynı zamanda yeni yönetimlerin oluşmasıyla birlikte İran'ın bölge politikasındaki etkisi de artmaktadır. Suudi yönetimine göre, Müslüman Kardeşler, Hamas, Hizbullah ve Körfez ülkeleri ile Irak'taki Maliki yönetimi İran rejimi ile doğrudan ilişki içerisindedir. İran'ın nükleer programı da, bir yandan bölge güvenliğini tehdit ederken, diğer yandan İran'ın bölgedeki etkisini pekiştirmektedir. Bu nedenle Bahreyn'deki gelişmeleri, kendi rejiminin güvenliği açısından doğrudan tehdit olarak algılamıştır. Çünkü kendi ülkesinde de yüzde 15 dolayında Şii nüfus bulunmaktadır. Yemen'de ise, yumuşak bir geçiş rejiminin oluşmasına ön ayak olarak, bu ülkenin de yeni bir istikrarsızlık unsuru olmasını engellemeye gayret etmiştir. Suriye'deki muhalefeti ise, Şii Hilalinin bölgedeki etkisini kırmak amacıyla desteklemektedir.¹²

Bölgedeki değişimi daha iyi anlayabilmek için bölge ülkelerinde gösteriler sonrasında yaşanan gelişmelere ilave olarak, bölge devletlerinin ortaya çıkan gelişmelere ilişkin bakış açılarını incelemek gerekmektedir.

11. Uluslararası Kriz Grubu, "Yemen: Enduring Conflicts, Threatened Transition", Middle East Report, Sayı 125, 3 Temmuz 2012.

12. Detaylı bilgi için bakınız: Madawi Al-Rasheed, "Saudi Arabia: Local and Regional Challenges", Contemporary Arab Affairs, Cilt 6, Sayı 1, 2013, s. 28-40; Saud Mousaed Al Tamamy, "Saudi Arabia and the Arab Spring: Opportunities and Challenges of Security", Journal of Arabian Studies: Arabia, the Gulf, and the Red Sea, Cilt 2, Sayı 2, 2012, s. 143-156; Simon Mabon, "Kingdom in Crisis? The Arab Spring and Instability in Saudi Arabia", Contemporary Security Policy, Cilt 33, Sayı 3, 2012, s. 530-553; Mohammed Nuruzzaman, "Politics, Economics and Saudi Military Intervention in Bahrain", Journal of Contemporary Asia, 2013, s. 1-16.

ABD ve AB ise, Türkiye gibi, ulusal çıkarları ile evrensel değerler arasında sıkışmıştır. Her ne kadar bölge halklarının demokratik reform taleplerine olumlu yanıt verseler de, Suudi Arabistan, Fas ve Körfez ülkeleri gibi kendileri açısından müttefik ve dost olarak gördükleri ülkeler nezdinde, demokratikleşme yönünde adımların atılması için baskı yapmamaktadır.

İran ise, özellikle Suriye'deki gelişmeleri, kendi rejiminin geleceği açısından değerlendirmekte ve Esad rejimine destek verirken aslında kendi rejimini güvence altına almaya çalışmaktadır. Ancak her ne kadar Şiilere destek yönünde açıklama yapsa bile, İran yönetiminin, Suriye ve Lübnan dışındaki ülkelerin siyasi hayatına doğrudan müdahale ettiği yönünde bulgular mevcut değildir.

Suudi Arabistan ile İran ekseninde yaşanan ideolojik ve mezhepsel rekabet, bölge politikasını da olumsuz yönde etkilemektedir. Bölge halkının demokratik talepleri ise, bu "reel politik" bakışı açısından ötürü bastırılmakta ve Bahreyn'de olduğu gibi yönetimin demokratik reform girişimleri engellenmekte ve/veya yavaşlatılmaktadır.

ABD ve AB ise, Türkiye gibi, ulusal çıkarları ile evrensel değerler arasında sıkışmıştır. Her ne kadar bölge halklarının demokratik reform taleplerine olumlu yanıt verseler de, Suudi Arabistan, Fas ve Körfez ülkeleri gibi kendileri açısından müttefik ve dost olarak gördükleri ülkeler nezdinde, demokratikleşme yönünde adımların atılması için baskı yapmamaktadır. Aksine Suudi Arabistan yönetimi, ABD'nin kendisine açık destek vermemesinden veya diğer bir ifadeyle bölgede istikrarı bozucu gelişmelerin bastırılmasında rol oynamamasından şikâyet etmektedir. ABD yönetimi, otoriter rejimlerin bölgede uzun süre yaşayamayacağını farkındadır ve bu nedenle halkın taleplerine sözlü ve diplomatik destek vermektedir. Bir yandan gösterilere müdahale etmez iken, diğer yandan gösterilerin ardından ortaya çıkması muhtemel rejimlerin, yönetimlerin oluşumunda yönlendirici rol oynamaya azami gayret göstermektedir. Mısır'da Mursi yönetiminin kurulmasına ses çıkarmayan ABD, yine de Mursi yönetimine eski antlaşmaları hatırlatmıştır.

Gerek geçiş süreci yaşayan ülkelerde yaşanan gelişmeler gerekse bölge devletlerinin mezhep temelli yaklaşımları, Ortadoğu bölgesinin dönüşümünün oldukça sancılı ve uzun süreli olacağını göstermektedir.

Öncelikle bölge devletleri, karmaşık sosyal yapıları sahiptir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bölge rejimleri kendi iktidarlarını güvence altına almak için bir yandan siyasal hayatı ve devlet yönetimini kendi kontrolleri altına alırken, diğer yandan farklı gruplar arasındaki güvensizlikten faydalandılar ve bazı gruplar ile ittifak ilişkisi içerisine girdiler. Örneğin, Suriye'de Esad rejimine Nusayriler, bazı Sünnî tüccarlar destek vermektedir. Mısır'da ordu, istihbarat ve devlet bürokratları, uzun yıllar ayrıcalıklı konumdaydılar. Libya'da da farklı gruplar, yönetimin nimetlerinden faydalanmıştır. Bu kabile/mezhep/aile bağları üzerine inşa edilen rejimlerin ortadan kalkması, ülkede siyasal katılımın sağlandığı ve demokratik özgürlüklerin oturduğu bir yönetim anlayışının inşasına imkan vermemektedir. Çünkü zihinsel dönüşümün tam olarak yaşanmadığı bu ülkelerde, yeni yönetimler de, benzer anlayışlara sahip olabilmekte ve yerel otoriteler kendi siyasal ve ekonomik iktidarlarını merkezi otoriteye devretmek istememektedir. Zaten bölge ülkelerinin "ulus-devlet" anlayışında, birçoğunun "ulusal kimliklere" sahip olmaması, sorunu daha da karmaşık hale getirmektedir. Çünkü Ortadoğu ülkelerinin hızlı bir şekilde kendi uluslaşma, devletleşme süreçlerini gerçek-

leştirmesi gerekmektedir. Tabii bunu yaparken, günümüzün çok kültürlülük anlayışını dikkate almaları şarttır. Aksi takdirde, Libya, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün ve benzeri ülkelerde olduğu gibi, halk, kendi ailesine, kabilesine ve mezhebine bağlılığını sürdürürken, ulusal politikalara ve rejimlere itibar etmemeye devam edecektir.

Bu yapı ise, bölgede yeni rejimlerin eskisi kadar olmasa da, siyasal açıdan demokrasi dışı oluşumlar içerisine girmesine imkân tanımaktadır. Örneğin, Mısır'da ordu eski gücünü korumak için geçiş sürecinde fazlasıyla direnç göstermiştir. Libya'da ise durum yukarıdaki görüşümüzü destekler niteliktedir.

Zaten yaşanan iç savaşların, her bir ülkenin içerisinde mikro yönetimlerin oluşmasına neden olacağı aşikârdır. Özellikle bu durum, Bahreyn, Suriye, Irak ve Libya gibi ülkelerde daha bariz görülmektedir. Suriye'de, Sünniler ile Nusayrilerin birbirlerini bu kadar öldürdüğü bir ortamda, bu grupların aynı yönetim anlayışı içerisinde bir araya gelmesi söz konusu olmayacaktır. Bu da, özerk yönetimlerin oluşturulduğu devletlerin kurulması ihtimalini arttırmaktadır.

Bölgede istikrarın önündeki diğer bir engel ise, mezhepsel ve etnik temele dayalı milliyetçilik anlayışıdır. Öncelikle Ortadoğu coğrafyasında dört farklı milliyetçilik anlayışı bulunmaktadır: Arap, Türk, Fars ve Yahudi. Türk ve Fars milliyetçilikleri, Arap milliyetçiliğine nazaran, daha fazla Batılı ulus-devlet anlayışına uygun şekilde formüle edilmişlerdir. Fakat Arap milliyetçiliği, doğrudan Arap ulusu üzerine inşa edilmiş bir anlayış değildir. Arap milliyetçiliğinin doğuşuna baktığımızda, Hıristiyan Arap gruplarının etkisini görmek mümkündür. Bu gruplar, kendilerini Osmanlı sonrası dönemde Arap coğrafyasında güvende hissedebilmek için lâik anlayışa vurgu yapan Arap milliyetçiliğini benimsediler. Osmanlı'yı sömürgeci devlet olarak tanımladıktan sonra, Arap dili üzerinden ulus tanımını yaptılar. Daha sonra ise, Müslüman gruplarında etkisiyle milliyetçilik anlayışı, Batı karşıtı ve İslam temelinde de tanımlanmaya başlandı. Ancak zamanla dinî, bölgesel ve etnik milliyetçilik karışımı görüşler, bölge siyasetine hâkim hale geldi. Günümüzde de benzer görüşlerin devam ettiğini söyleyebiliriz. Halk tabanından gelen talepler dikkate alınmadığı takdirde, mevcut yönetimlerin menfi milliyetçilik üzerinden bir anlayışı sürdürmesi kuvvetle muhtemeldir.¹³

Son olarak, bölgedeki rejimlerin, İslamî otokratik rejimler haline dönüşmesi mümkün değildir. Öncelikle bu tür rejimler, hem iç hem de uluslararası konjonktürün benimsediği temel dinamiklere aykırıdır. İçyapılarına baktığımızda, yerel halk, siyasal hayatta bir İslamî uyanışı istemektedir. Kendi inançlarını özgürce yaşama ve kendi inancını, fikrini ifade etme isteği taşımaktadır. Fakat bu anlayış, devletin, İslam kuralları üzerinden inşa edilmesini onaylamamaktadır. Mısır ve Tunus'ta yaşanan siyasî sürtüşmelerde, bu temel üzerinden ortaya çıkmaktadır. Yine de radikal İslamî anlayışın ülkelerin siyasî hayatında boy göstermesi de kaçınılmaz bir durumdur. Diğer taraftan uluslararası konjonktürde bu tür oluşumları onaylamamaktadır. Bölge devletleri ise, ekonomik, sosyal, siyasal ve askerî alanlarda dış dün-

*Bölgedeki
rejimlerin, İslamî
otokratik rejimler
haline dönüşmesi
mümkün değildir.
Öncelikle bu
tür rejimler,
hem iç hem de
uluslararası
konjonktürün
benimsediği
temel dinamiklere
aykırıdır.*

13. Detaylı bilgi için bakınız: Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2000.

Ortadoğu jeopolitiğinde en temel sorun, rejimlerin inşasından önce, ekonomik, sosyal ve güvenlik sorunlarının ortadan kaldırılmasıdır. Halkın bu sorunları ortadan kalkmadığı sürece, radikal görüşlerin bölge politikasına etkide bulunması kaçınılmazdır. Bu sorunların üzerine giderken, aynı zamanda bölge ve bölge-dışı devletlerin ve uluslararası örgütlerin yardımıyla bölge ülkelerinin geçiş süreçlerini başarıyla tamamlaması ve uluslararası sistemin "istikrarlı ve etkin" üyeleri haline gelmesi için yoğun çaba harcanmalıdır.

yaya bağımlı haldedir. Radikal İslamî rejimlerin, bu ihtiyaçları karşılayabilmek için dış dünyadan destek bulması mümkün değildir. Aksine böyle rejimlerin, İran konusunda olduğu gibi, tecride maruz kalması yüksek ihtimaldir. Zaten Amerikan yönetimi, Mısır'a eski antlaşmaları hatırlatırken, diğer yandan uluslararası sistem içerisinde nasıl bir anlayışa ve yönetim şekline sahip olması gerektiğini de ima etmiştir.

Son olarak, Ortadoğu jeopolitiğinde en temel sorun, rejimlerin inşasından önce, ekonomik, sosyal ve güvenlik sorunlarının ortadan kaldırılmasıdır. Halkın bu sorunları ortadan kalkmadığı sürece, radikal görüşlerin bölge politikasına etkide bulunması kaçınılmazdır. Bu sorunların üzerine giderken, aynı zamanda bölge ve bölge-dışı devletlerin ve uluslararası örgütlerin yardımıyla bölge ülkelerinin geçiş süreçlerini başarıyla tamamlaması ve uluslararası sistemin "istikrarlı ve etkin" üyeleri haline gelmesi için yoğun çaba harcanmalıdır. Tabii bu süreç oldukça uzundur. Yine de sabırla bu gelişmeleri şekillendirme yönünde çaba harcanması gerekmektedir.

Abstract

The peoples of the Middle East, who have got tired of the economic, social and political problems, started a set of local demonstrations and insurgencies in 2011, which were called the Arab Spring. The demonstrations started in Tunisia spread out all over Egypt, Libya, Bahrain and Syria in a very short period of time. When we look at the causes for their rising, the following ones can be listed: Economic backwardness, unemployment, oppressive administrations, poverty, rising prices, violations of human rights, inequality in the distribution of income, isolation from the political life ... We think that after a course of events to be culminated in a bloody end, the prospective decades will witness a radical transformation in the geopolitics of the Middle East and after a long transition period the region will ended up in a relative stability. Within the framework of this view we examine the crisis areas of the region and reveal the ongoing transformation in the Middle East.

Key Words

The Middle East, the Arab Spring, nationalism, national state, authoritative regimes, denominational factions

